

Александар Трајановски

МЕСТОТО И УЛОГАТА НА МАКЕДОНСКИТЕ ЦРКОВНО-УЧИЛИШНИ ОПШТИНИ ВО ИСТОРИЈАТА НА МАКЕДОНСКОИТ НАРОД*

Проучувањето на потеклото, структурата, дејноста и компетенциите на македонските црковно-училишни општини претставува мошне важно прашање во македонската историска наука. Во недостиг на државно-правни традиции на македонскиот народ, дејноста на црковно-училишните општини како дел од македонската црковна историја, всушност е и важна компонента од неговата национална историја.

Прашањето за појавата и дејноста на македонските црковно-училишни општини во историографијата, досега било само парцијалио обработувано. Извесни објавени прилози насочуваат кон потребата од комплексно истражување на оваа проблематика. Оттаму, нашиот интерес се зголеми откако во научно-истражувачката дејност успеавме да пронајдиме богати и автентични архивски материјали, кои ја расветлуваат појавата и компетенциите на одделни црковно-училишни општини во Македонија и навната улога во животот на македонскиот народ. Во таа смисла, сметаме дека ќе биде од интерес да ја проследиме ивниата

* Пошто је овај рад, судећи по уопштености излагања и недостатку конкретного материјала, синтетички сажетак обимнијег и шире заснованог истражувања, Редакција се сматра обавезном да, у складу са рецензентским запажањима, читаоцима скрене пажњу на извесне непрецизности у дијеловима текста о јурисдикцији Охридске архиепископије, којом су у то вријеме били обухваћени и немакедонски православци и која се протезала и изван македонског простора, не обухватајући га у цјелости у данашњим оквирима. С друге стране, сјеверни крајеви данашње Македоније тада су припадале Пећкој патријаршији, што автор није посебно разматрао, тако да је изостао приказ црквено-школских општина на том подручју, што се не може сматрати занемарљивим у одредницама цјеловитости и садржајне потпуности теме.

историја, од нивната појава сè до 70-тите години на XIX век, до периодот кога се еманципираат од Цариградската патријаршија и делуваат самостојно како македонски автономни црковно-просветни и општествени институции.

1. Кус историски преглед врз црковно-училишните општини

Македонските црковно-училишни општини претставуваат посебни црковно-просветни институции никнати во пазувите на црквата¹. Уште од времето на создавањето на првите христијански општини², тие биле предодредени да вршат одделни црковно-просветни и општествени дејности. Како помошни институции на црквата, црковните општини и во периодот додека се наоѓале под јурисдикцијата на Охридската архиепископија имале зачувана извесна месна црковно-општинска самоуправна дејност³, која се состоеле во регулирање на одделни црковно-просветни, семејно-брачни и имотно-наследни спорови и дела.

Со подпаѓањето на Македонија под турско владеење, како што е познато, била зачувана автокефалноста на Охридската архиепископија, под чија јурисдикција и натаму се наоѓале дотогашните и се создавале нови општини на територијата на нејзината днацеца. Турските власти не го спречувале постоењето и процесот на создавање на нови црковни општини, ако тие се грижеле за одржувањето наредот и мирот на својата територија и ако редовно ги собирале црковните давачки, од кои еден дел се слевал во султанската каса. Значи, на општините им било дозволено и натаму непречено да ги регулираат црковно-просветните, семејно-брачните, наследно-имотните, завештајните и други прашања, без меѓутоа да се мешаат во дела во компетенција на државата, како што се криминално-безбедносни спорови. Според турското шеријатско право, законски полномошен претставник на општините и на народните интереси пред месната турска власт (меџлисот) биле епархиските владици или нивните архијерејски намесници. Тоа се однесувало за оние места и градови кои што претставувале седишта на епархиите или на архијерејските намесништва. Меѓутоа, во оние места и населби, каде што немало архијереи и нивни заменици месните градски, маалски и селски општини, пред турската власт биле застапувани од свои избрани народни претставници т.н. милетвекили. Во повеќе случаи, особено во подоцнежниот

1. Љубен Лапе, *Протоколи од заседанијата на Прилепската општина (1872-1886)*, ИНИ-Скопје, 1956, 6.
2. Јевсевија Поповиќ, *Опѓа црквена историја са црквено-статистичким додатком*, Књига I. (до 1054.), Срем. Карловци, 1912, 265, 419.
3. Бранко Панов, *Охрид во крајот на XI и во петокот на XII век во светлината на писмата на Теофилакт Охридски*. Зборник посветен на Димче Коцо, Кн. VI-VII, Археолошки музеј на Македонија, Скопје, 1975, 181-195; *Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава*, Т. Први. *Од населувањето на Словените во Македонија до крајот на Првата светска војна*, Скопје, 1981, 111; *Охрид и Охридско низ историјата*, Кн. прва, Скопје, 1985, 220-221.

период, оваа функција се слеала со претседателот на општината, така што месното население пред турскиот меџлис било претставувано покрај од владиците и нивните заменици, исто така и од претседателите на општините, што се однесувало за градските и маалските општини, односно коџобашиите, што се однесувало за селските општини⁴.

Со укинувањето на Охридската архиепископија (1776) сите нејзини епархии и општини потпаднале под јурисдикцијата на Цариградската грчка патријаршија. На чело на епархиите, односно општините се поставале патријаршиски владици, архијерејски намесници, икономи, протопопови и слично. На таков начин, главен збор во општините им припаѓало на грчко-патријаршискиот висок клер и на грчко-влашката и погрченото македонско чорбаџиство⁵ и интелигенцијата.⁶

Економското зајакнување на македонското еснафско-занаџиско и трговско граѓанство и интелигенцијата («новите чорбаџии») во крајот на XVIII и почетокот на XIX век, постепено пројавувале стремез да го истиснат од употреба грчкиот јазик во црквите и во училиштата, потоа да се спротивстават на злоупотребите и корупцијата на патријаршискиот клер, па во таа смисла, побарале нивно заменување со месни архијереи, и најпосле се ангажирале да се еманципираат од Цариградската патријаршија. Сето тоа, впрочем, произлегувало и како резултат на конкурентската борба за преземање на пазарот меѓу македонското граѓанство и интелигенцијата, од една страна, и грчко-влашката буржоазија, од друга страна. На таков начин, овие црковно-просветни движења се трансформирале и добиле национална содржина. Тоа се манифестирало првенствено преку стремезот за навлегување и преземање на црковните општини, дотогаш во компетенција на патријаршиските владици и конзервативните македонски елементи. Во таа смисла, веќе економски зајакнатото македонско граѓанство и интелигенцијата во иднина ие се задолжувале да бидат само помошници на грчките архијереи и јереи. Сега тие претендирале на полна власт во општините, во училиштата и во црковно-просветниот живот. Така, се започнало сè помасовно да се градат цркви, да се отвораат народни општински училишта, во кои наставата са изведувала на народен јазик и бесплатно. Во оној момент пак, кога црковните општини целосно ја презеле и просветата во свои рече, тие се трансформирале во црковно-училишни општини.

4. Види поопширно: Александар Трајановски, *Селските општини во Македонија и нивното поврзување со градските црковно-училишни општини во 60-тите години на XIX век*. Зборник на трудови 4-5, Завод за заштита на спомениците на културата, природни реткости, музеи и галерии, Битола, 1985, 81-91.

5. За чорбаџистото воопшто види поопширно: Александар Трајановски, *Преминување на црковните општини во Македонија во рацете на македонското чорбаџиство*. Зборник на трудови на ДНУ-Прилеп, IV/4, Прилеп, 1986, 165-173.

6. Види подробно: Ристо Поплазаров, *Прогресивната улога на македонската интелигенција во XIX век*, »Литературен збор«, XXIX/6, Скопје, 1982, 107-110.

Значи, дотогаш сè уште тесно регионално затворени, македонското граѓанство и интелигенцијата во првата половина на XIX век, излезот од борбата за еманципација од Цариградската патријаршија и грцизмот, а за обновување автокефалноста на Охридската архиепископија го бараа во рамките на своите црковно-училишни општини. Во таа смисла успехот во борбата зависел од економската моќ на македонските буржоаски елементи, интелигенцијата и развиеноста на црковно-училишните општини. Меѓу младото македонско еснафско-занаетчиско и трговско граѓанство, особено она што дошло од село во град и кое го зачувало својот словенски патријархален и традиционален миросглед, од една страна, и старите чорбаци и немакедонската буржоазија, од друга страна, се поведла жестока борба, која завршила на тој начин што поголем број од црковно-училишните општини во Македонија се помакедончиле и тоа по пат на преземање на старите патријаршиски или создавање на нови општини. На таков начин овие општини попримиле типично македонски белег и карактер. Значи, младото македонско граѓанство, регрутирано повеќето од доселените селани и посиромашните граѓани по градовите, економски меѓутоа веќе доста точно зајакнато, станувало обединителна алка на македонскиот народ, околу кого се групирале оние општествени снаги кои организирано се спротивставуваат за еманципација од општествено-економската и културно-просветната зависност од Цариградската патријаршија и од грцизмот воопшто. Поведената пак борба за ликвидирање на зависноста и влијанието на Грчката патријаршија водело кон црковно-просветно и културно осамостојување на македонските црковно-училишни општини, а со самото тоа и кон национално осамостојување на македонскиот народ. Тоа секако произлегувало и од турското шеријатско право, според кое, оној народ што се здобил со независна црква, му се признавала и неговата национална посебност.

Во текот на 60-тите и во почетокот на 70-тите години на XIX век, македонските црковно-училишни општини на чело со своето граѓанство и интелигенцијата во повеќето македонски градови и села ја откажеле послушноста на Цариградската вселенска патријаршија и на нејзините владици во Македонија. Тоа секако подразбирало одбивање да им се плаќаат понатаму црковните давачки на Патријаршијата и на нејзините архијереи и јереи, да се споменува името на патријархот и на епархиските владици и слично. Во повеќе македонски градови и во поголемите села национално осознаеното граѓанство, интелигенцијата и поимотното и осознато селанство ја презеле власта во дотогашните патријаршиски општини или пак, ако во тоа не успеале, поради жилавиот отпор што го давало грчко-влашкото и дел од конзервативното македонско чорбаџиство и патријаршинскиот клер, кои не сакале така лесно да се откажат од својата дотогашна доминација во црквено-просветниот и општествен живот на православното население, т.е. во општините, младото македонско граѓанство пристапуло кон изградба на нови (свои) цркви и училишта по градовите и во поголемите села и создавало свои народни општински

институции. Тој бил поедноставен и далеку полесен начин на навлегување, преземање и самостојно управување на црковните општини од страна на македонското граѓанство и интелигенцијата. Друг еден помал дел од македонскиот народ и црковно-училишните општиним, кои не успеале да се ослободат од патријаршиската јурисдикција, преминеле во унија са Римокатоличката црква⁷, а помал дел је прифатиле протестантската пропаганда, основајќи протестантски општини, што во тоа време се сметаше за радикално средство за еманципација од грцизмот. Тоа пронзлегувало од запазеното употребување на месниот нареден јазик, негувањето на дотодашните црковни обреди и традиции на православната црква, изборна местен архиепископ, владици, свештеници, бирани од македонските верници, и најпосле, образување на единствена архиепископија во Македонија потчинета на папата.

Покрај сето ова, вредно е да се истакне во тоа време успехот на граѓанството, интелигенцијата и црковно-училишните општини во Пољанско-кукушката епархија во изборот на Партенија Заграфски за епископ на спомнатата епархија⁸. Со хиротонијата на Партенија Заграфски за владика на Пољанската епархија, македонскиот народ за прв пат во својата историја по укинувањето на Охридската архиепископија се здобил со свој домашен архијереј.

2. Методолошки припат во истражувањето на проблем матиката

Македонските црковно-училишни општини, во последните два века од историјата на македонскиот народ, во отсуство на два најважни атрибути – самостојна држава и црква, заедно са занаетчискоеснафските организации, претставувале единствени самоуправни институции, каде македонскиот народ се учел да се самоуправува, каде се создавале норми на меѓусебен однос врз доброволно општествено поврзување под туѓинската власт и религија. Нема сомневање дека во времето на турското политичко и грчко-патријаршиското црковно владеење, црковно-училишните општини му овозможувале на македонскиот народ да создаде своји специфични облици на локално самоуправување и да ги преземе во свои раце сите форми од животот врз еден демократски принцип на управување, меѓу кои: просветата, социјалната политика, здравството, регулирањето на одделни елементи од комуналните, хуманитарните, семејно-

7. Блаже Ристовски, *Унијатството во Македонија*, »Разгледи«, II/9, Скопје, 1960, 908-936; бр. 10, 1005-1029; Славко Димевски, *Римокатоличката пропаганда у унијатството во Македонија во втората половина на XIX век до 1912. година*. Докторска дисертација, одбранета на 23. X 1962. година на Филозофскиот факултет во Скопје пред испитната комисија: Проф. др Стјепан Антољак (ментор), проф. Љубен Лапе и проф. др Андрија Лаинович (членови).

8. Види: Александар Трајановски, *Борбите за еманципација од Цариградската патријаршија и грцизмот во Пољанската епархија во крајот на 50-тите и во текот на 60-тите години на XIX век*, »Историја«, XX/2, Скопје, 1984, 335-349.

брончните, имотно-правните, тестаментарно-наследните и други слични односи и дела.

Овој богат спектар на разновидни општински компетенции секако остава доста простор за интердисциплинарно проучување на опомнатата проблематика. Тое значи, проучувањето историјата на црковно-училишните општини бара соработка на историчарите со правниците, социолозите, политиколозите, педагозите и воопшто истражувачите на црковно-просветната и културната историја на македонскиот народ. Со други зборови, компаративното интердисциплинарно проучување и следење на специфичните облици на самоуправната и колективна дејност на црковно-училишните општини би расфетлило доста крупни прашања и моменти од македонската црковно-просветна, културна и општествено-политичка историја, а заедно со тоа би се објасниле одделни значајни настани од националната историја на македонскиот народ во неговата макотрпна борба за национално конституирање и признавање.

Изворните материјали за обработката на овој труд се автентични архивски документи и периодика, собрани во повеќе архивски институции во Скопје, Белград, Софија и во поважните регионални архиви и библиотеки во СР Македонија. За покомплексно проучување историјата на македонските црковно-училишни општини, се направени истражувања во библиотеките на позначајните македонски цркви, манастири, музеи, митрополии, од кои поголем дел се уште не се проучени и се непознати на научната јавност, потоа во приватните архиви и библиотеки на одделни ентузијирани истражувачи на културното богатство и македонскиот народ. Меѓутоа, со сето ова не може да се истакне дека е исцрпено целокупниот фактографски материјал за историјата на македонските црковно-училишни општини, а заедно со тоа да се каже последниот збор по ова тема. Самиот факт, со зафатот да се проучува историјата на македонските црковно-училишни општини од нивното основање до 70-тите години на XIX век, во ваков вид, не дава можност да се навлезе подлабоко во одделните поситни прашања и моменти од дејноста и компетенциите на општините, тако што тоа останува една преокупација на македонската историографија. Исто така потребно е да се нагласи дека македонските истражувачи не се во можност да ги користат материјалите од турките архиви, архивата на Цариградската патријаршија, архивите на одделни патријаршии и митрополии, на бугарските архиви,⁹ за кои се знае дека обилуваат со архивска документација во непосредна врска со историјата на македонските црковно-училишни општини и воопште за историјата на македонскиот народ. Покрај тоа, има потреба од натамошни теренски истражувања во одделните македонски црковно-просветни и културни институции во СР Македонија, во архивите и биб-

9. Во последниве архивски институции, авторот на овој прилог веќе имаше можност делумно и самиот да се запознае со дел од богатиот фактографски материјал непосредно поврзано со историјата на македонските црковно-училишни општини и воопшто со историјата на македонскиот народ.

лиотеките на Македонската, Српската и Бугарската православна црква, и си за жал да овој сè уште момент достапни за научно ползување.

3. *Кратка содржина на проблематиката*

За да се осветли местото и улогата на македонските црковноучилишни општини во историјата на македонскиот народ и тоа од нивното основање до 70-тите години на XIX век, а поаѓајќи од методолошко-композициска гледна точка, потребно е најпрво да се даде осврт на историја на прашањето. Потоа следи проучувањето на генезата на христијанските општини воопшто, па развојот на општините во Македонија низ вековите како форма на управување со црквата. Во последниов случај се подразбира следење историјата на црквените општини во Македонија до создавањето на Охридската патријаршија, општините под јурисдикцијата на Охридската архиепископија и општинските институти во Македонија под духовна доминација на Цариградската патријаршија, што станала по укинувањето на Охридската архиепископија во 1767 година. Логичен завршеток на оваа тематска целина би претставувало следењето структурната и компетенциите на црковните општини во ова време.

Во посебна подглава се следи преминувањето на епитропенско-општинскиот институт во црковна општина, меѓутоа со нови ограничени овластувања. Тука превенствена е осветлено создањето и дејноста на црковно-епитропските општини во Македонија, преминувањето на црковните општини во рацете на македонското чорбаџиство, структурата и компетенциите на црковно-епитропските општини, првите никулци на македонското преродбенско движење до почетокот на XIX век и слично. Малку понастрана од следењето на спомнативе гледишта од историјата на македонските општини се прашањата поврзани околу феудалните уредување и управување на Цариградската патријаршија под турско владеење до почетокот на XIX век, судирите меѓу високиот клер на Патријаршијата и грчката буржоазија околу допуштањето на последната во црковната управа, создавањето на Грците православна национална црква, создавањето на патријаршиски, епитопски и општински мешовити совети и друго.

Всушност, сето ова доовде претставува уведен дел кон главната проблематика што се следи понатаму. Во уводниот дел се имаше за цел да се иницираат, се разбира во куси црти, појавата на црковните општини од постари времиња, меѓутоа, без упорно да се настојува да се открие и докажи која општина кога е основана, па сè до трансформирањето на епитропско-чорбаџискиот општински институт во црковно-училишна општина, што се совпаѓа во триесеттите години на XIX век па наовому, што претставува главна преокупација на оваа проблематика. Оттаму, за создавањето и дејноста на одделни црковно-епитропско-чорбаџиски општини во Македонија до 30-тите години на XIX век, не е навлезено до

онаа длабочина и широчина, која тие је заслужуваат. Тоа дотолку повеќе што историографијата сè уште не е во состојба да даде точен одговор кога се создадени првите институции на општинските институции во Македонија и воопште сред христијанското население, што во оваа прилика посебно не се следеше, кога која и општина кај нас е создадена, односно од каде и точно од кога ги влечат своите корени. За таа цел, впрочем, се потребни повеќе фактографски податоци и сознанија, долгогодишни истражувања и интердисциплинарно проучавање на општенските институции.

Во посебна тематска целина се третираат прашањата во врска со трансформирањето на епнтропско-општинскиот институт во црковно-училишна општина, потоа дејноста, структурата и компетенциите на општините во периодот од 30-тите до 60-тите години на XIX век. За правилно расфетлување на ова прашање беше нужно да се осветли подемот на македонското граѓанство и стремежот за навлегување во општинските управи; судирите меѓу туѓинското и македонското граѓанство околу преземањето на општините во Македонија и разгорување на интересите меѓу грцизмот и словенството; елинизаторските стремежи на Цариградската патријаршија во Македонија во периодот од 1830 до 1860 година; првите конкретни барања за еманципација од Цариградската патријаршија, а за обновување на автокефилноста на Охридската архиепископија, како типично македонска национална црква и друго.

Процесот на осамостојувањето на македонските црковно-училишни општини во крајот на 50-тите и во текот на 60-тите години на XIX век е прикажан посебно. Во таа смисла, црковно-просветните народно-судителски борби на македонскиот народ за еманципација од Цариградската патријаршија и грцизмот и напорите за обновување на Охридската архиепископија, како македонска црква, поради подобра прегледност е следен по епархии и по општини. Со оглед на тоа што движењето за еманципација од Патријаршијата и борбата за создавање посебна македонска црква – Охридската архиепископија, кои според турското шеријатско право водеа кон национално осамостојување на македонскиот народ, што секако е крупно и значајно прашање во историјата на македонскиот народ во тоа време, се наложи само по себе да му се даде централно место во прилогов.

Во посебна целина е разгледан ставот и односот на големите сили и на Турција кон борбата на словенските народи во Европска Турција против Цариградската патријаршија за разрешување на црковното прашање во полза на словенското православно население, потоа неколкуте проекти за разрешување на црковното прашање во бугарска корист, преговорите на македонските црковно-училишни општини со Бугарската црковна општина во Цариград за карактерот и за седиштето на Егзархијата и слично.

Дејноста на осамостоените македонски црковно-училишни општини во текот на 60-тите и во почетокот на 70-тите години на XIX век, е

друга посебна тематска целина. Тука се осветлени напорите на македонските црковно-училишни општини за обновување на Охридската архиепископија и нивната поврзаност со Бугарската црковна општина во Цариград во борбата против заедничкиот непријател – Грчката цариградската патријаршија, потоа улогата на македонската граѓанска класа во проникнувањето на големобугарската национална пропаганда во Македонија, па меѓусебното поврзување на градските општини и истакнувањето на црковно-училишната општина во Солун за централна македонска црковно-училишна општина, создавањето на селските општини и нивното поврзување со градските црковно-училишни општини и друго.

Македонските црковно-училишни општини и развитокот на македонската национална свест е насловот на следната тематска целина. Во неа е осветлена класната структура на членовите на црковно-училишните општини во текот на 60-тите и почетокот на 70-тите години на XIX век, потоа општините во одбрана на »македонизмот« (македонското учебникарство) и манифестацијата на македонската национална свест, поврзувањето на Солунската општина со македонската колонија во Цариград и особено со Зографскиот манастир и уделот на општините во напорите за обновување на Охридската архиепископија во тоа време. Појавата, пак, на разните конфесионални движења и создавањето на оддели верско-пропагандни унијатски, протестантски, и други општини во Македонија, во кои членувало македонско население, се иницира во оваа прилика како средство за еманципација од Цариградската патријаршија и грцизмот воопшто, а за обновување на Охридската архиепископија. На крајот се разгледува структурата и компетенциите на осамостојните македонски црковно-училишни општини.

Во заклучокот се сумираат основните соознанија и констатации за местото и улогата на македонските црковно-училишни општини во историјата на македонскиот народ. Во таа смисла, заклучокот претставува сиже на излагањето на материјалот во целина.

Во проучавањето и разгледувањето на одделни прашања од историјата на македонските црковно-училишни општини, како што се: појавата на првите никлуци на преродбенското движење во Македонија и воопшто на преродбата, потоа појавата на македонското класно општество, манифестациите на македонската национална свест во тоа време; појавата и дејноста на селските општини и слични прашања, што се во непосредна врска со македонските црковно-училишни општини, не е навлезено во оваа длабочина што тие је заслужуваат. Во такви околности, значи, не е пристапено кон нивно студиозно прикажување и изложување, така што за одделни прашања се искористени резултатите во досегашните проучавања во историската наука, особено во македонската. Тоа е направено од причини што спомнативе прашања стојат понастрана од главниот предмет на проблематиката, поради што само патем се засегнати и иницирани до таа мера, колку што било нужно, за да се согледа нивната поврзаност со македонските црковно-училишни општини.

4. Завршни сознанија и заклучоци

Македонските црковно-училишни општини несомнено биле движечка сила на македонското граѓанство и интелигенцијата во преродбенскиот период и во времето на црковно-националните борби за еманципација од Цариградската партијаршија и грцизмот, но и за обновување на автокефалноста на Охридската архиепископија. Некоја порано, некоја покасно, не сепак приближно во исте време, крајот на 60-тите и во почетокот на 70-тите години на XIX век, македонските црковно-училишни општини, кои се откажале од јурисдикцијата на Цариградската партијаршија, самостојно делувале и се самоуправувале, преземајќи ги во свои раце сите компетенции да една црковна организација. Во таа смисла, тие самостојно делувале како официјелна епархиска власт.

Според турското шеријатско право, отцепените од Партијаршијата македонски црковно-училишни општини не би можеле самостојно да делуваат, поради тоа што македонскиот народ сè уште не се здобил со црковна самостојност. Меѓутоа, турските власти ја толерирале нивната автономност и дејност, поготово што тие како што веќе констатиравме, делувале како организирана црковна власт, со тоа што ги собирале црковните давачки порано во компетенцијата на Патријаршијата и нејзиниот клер, потоа се грижеле и ревностно ги уредувале црквите, манастирите, училиштата и слично; издавале крштални свидетелства, уредувале брачни и бракоразводни дела и спорови. Покрај тоа, општините поставувале свештеници, распоредувајќи ги по парохии, кои богослужбата ја изведувале на црковнословенски јазик, поставувале општински народни учители, ја контролирале и финансирале нивната дејност, решавале наследни, комунални, здравствени, социјално-хуманитарни, имотно-правни, завештајни, судски компетенции, дела, спорови, прашања и слично. Значи, во борбата за еманципација од Цариградската патријаршија, македонските црковно-училишни општини постепено ги презеле прерогативите од грчките владици, ја презеле врз себе грижата за задоволувањето на духовните, просветните, културните, социјалните, комуналните, здравствените, хуманитарните, семејно-брачните, бракоразводните, имотно-правните, тестаментарно-наследните и слични дела и потреби на своите верници.

Во емот на најжестоките антипатријаршиски црковно-просветни и националнобудителски борби, кога голем број од македонските црковно-училишни општини веќе се еманципирале од Партијаршијата, истите се самоуправувале, како што веќе е констатирано, се поврзувале меѓу себе и заемно се помагале. Секако, тоа е време кога се надминала дотогашната негативна состојба на локално делување на секоја општина и нивната ограниченост на територијата на својот град, село или околина. Се разбира дека се задржале извесни форми на локално меѓусебно поврзување и понатаму, меѓутоа, сега во нови услови, градските, маалските и селските општини пристапиле кон повисока фаза на здружување на

епархиски или реонски (околиски) општини. Во таа смисла, манифестациите на меѓусебно поврзување и помагање на македонските општини секако ја наметнало потребата од создавање на македонска национална црква. За да се стигне до тој повисок чин, било потребно да се издигне една централна македонска општина, која би станала хегемон на сите македонски општини.

Поради тоа што дотогашното поврзување на македонските општини со Цариградската бугарска црковна општина, во која еден добар дел биле Македонци¹⁰, која меѓутоа од страна на бројната и економски појаката бугарска буржоазија и интелигенција сè повеќе се насочувала во правец на создавање на бугарска национална црква (Егзархијата), прикажувајќи ги на таков начин напорите и борбите на македонскиот народ за своја црковна јерархија, како желба за создавање на бугарска црква, интересите на македонските општини се нашле загрозенн. Од тие причини, поголем дел од македонските црковно-училишни општини знатно ја намалиле својата поврзаност со Цариградската општина, а своето нато-мношно здружување го насочиле кон Солунската црковно-училишна општина¹¹ и тоа на македонска основа. Во таа смисла, по создавањето на Солунската општина (1868), многу општини се почесто се обраќале за совет, за помош и се поврзувале со неа, сметајќи ја истата за своја централна македонска општина, потоа да кројат со неа планови за еманципација од грцизмот, но и од бугаризмот. Процесот на здружувањето на македонските црковно-училишни општини со Солунската централна општина секако водел кон насушна потреба од обновување на автокефалноста на Охридската архиепископија, што до израз дошло во почетокот на 70-тите години на XIX век.

Покрај тоа, во ова време се забележува поврзаност и заемни врски на македонските градови, граѓанството, интелигенцијата и македонските црковно-училишни општини со светогорските манастири, особено со Зографскиот манастир.¹² Тоа дотолку повеќе што Зограф претставувал еден вид замена за изгубената црковна автокефалност. Значи, поврзаноста на македонските црковно-училишни општини и воопшто на македонското граѓанство и интелигенција та со Зографскиот манастир на одреден начин ја пополнувал таа празника, а во исто време духовно го хранел македонскиот народ, за да може да даде отпор на црковно-просветните и национално-пропагандните дејности на соседните буржоазии, да

10. Види поопширно: Архив на Г. С. Раковски, Том I. писма до Раковски 1841-1860. С. објаснителни бележки и под редакциј на Никола Трајков. Подготвил за печат Веселин Трајков, БАН, Институт за историја, Софија, 1959, 70.

11. Славко Димевски, *Солун во македонската преродба. Сто години од основањето на македонската општина*, »Вечер«, IV/1602, Скопје, 11. IX 1968, 16.

12. Славко Димевски, *Врските на Димитар Миладинов со Зографскиот манастир за помагање на црковно-просветното движење во Македонија*. Зборник: *Школството, просветата и културата во Македонија во времето на преродбата*, МАНУ-Скопје, 1969, 276-293.

го негува својот национален идентитет и во поволни услови да ја обнови автокефалноста на Охридската архиепископија.

Со меѓусебното поврзување на македонските црковно-училишни општини со Солунската централна општина, со македонската колонија во Цариград и со Зографскиот манастир, сè повеќе созревала идејата за обновување автокефалноста на Охридската архиепископија, како Македонската православна црква. Во таа смисла, ако до 60-тите години на XIX век, акцијата за стекнување на црковна самостојност тешко можела да се реализира; во крајот на 60-тите и во почетокот на 70-тите години на тоа столетие, напоредно со еманципиранјето и осамостојувањето на македонските црковно-училишни општини, тоа станувало императив на македонското граѓанство и интелегенцијата. Идејата за извојување на црковна самостојност на македонскиот народ, придонесло до уште поголема соработка и поврзаност на црковно-училишните општини. Тоа довело, исто така, до поголемо зближување и комуницирање меѓу општините. Барањето за обновување на автокефалноста на Охридската архиепископија придонесло македонските црковно-училишни општини сè почесто и поживо да контактираат, соработуваат и да се договараат меѓу себе, да кројат планови и да преземаат акции за идно духовно, просветно, културно и национално осамостојување на македонскиот народ во границите на неговиот етникум.

Неоспорно дека македонските црковно-училишни општини се вистински народни установи, мошне потребни во времето кога македонскиот народ не поседувал признат црковно-просветен и државно-правен апарат, избрани од самиот народ, произлезени од самиот народ и задолжени да се грижат и управуваат со црковно-училишните и општествени потреби на народот, т.е. со »народните работи«. Својата власт општините ја црпеле од народот, на кого што му давале отчет. Пак со помош на народот, своите одлуки и решенија ги спроведувале во живот. Поради сето ова, општините станале централни клетки на народот околу кои се групирал целокупниот црковно-просветен, културен и јавен живот. Оттаму, општините станале основен стожер и двигател на целокупниот општествено-политички живот на македонскиот народ. Како единствени општествено-самоуправни институции, изградени на демократски основи, регулирајќи ги своите насušни народни потреби врз основа на црковното и обичајното право, особено во отсуство на самостојна држава и автокефална црква, македонските црковно-училишни општини за македонскиот народ претставувале едно вистинско народно собиралиште, или еден неофицијален парламент, како што ќе ги нарече покасно Петар Поп Арсов¹³, каде што тој се собирал и го задоволувал своите духовни, обредни, просветни, културни и општествени потреби.

13. Вардарски, *Стамболовцијата во Македонија през възбуждането и нейниџо прџстави-тели*, Виена, 1894, 47.

Покрај сето ова, општините претставувале најефикасни и најјаки институции во борбата против туѓите хегемонии и другите надворешни посегиувања и аспирации врз Македонија. Во таа смисла општините внимателно се грижеле за благостојбата на својот народ и напредокот на своето месно црковно-училишно и културно дело. Македонските црковно-училишни општини претставувале верен толкувач и изразител на сите настани на своето месно население во доменот на задоволувањето на неговите духовни, просветни, културни, обредни и други потреби, жалби и идеали. Македонскиот народ, верен на своите православни норми и канонони, во отсуство на своја автокефална црква, во црковно-училишните општини наоѓал свое духовно спокоество, свој најдобар природен заштитник на својата самобитност, најдобар хранител на своите духовни, просветни и културни потреби. Значи, општините на одреден начин претставувале замена за изгубената народна јерархија па и држава во повисока смисла на зборот. Поаѓајќи од сето ова кажано за општините, се солидаризираме со искужувањето и »дефиницијата« за македонските црковно-училишни општини, дадена од прилепчанецот Тодор Кусевич уште во 1872 година, дека, во тоа време, »општината е душата на народот«, или уште пократко, дека »општината е народот«.¹⁴

ЗАВРШУВАЈЌИ го овој краток преглед за појавата, развитокот, дејноста, структурата и компетенциите на македонските црковно-училишни општини, особено по нивното осамостојување еманципација од Цариградската патријаршија, во крајот на 60-тите и во почетокот на 70-тите години на XIX век, можеме да подвлечеме дека тие дејствуваа како автономни и самоуправни македонски институции и покрај постоењето на официјалната турската власт. Од бројните примери што се собрани за оваа проблематика, а и од досегашните поопширни истражувања што се извршени на оваа проблематика, од кои еден дел, поради обемноста на прилогот не можеше да се илустрира, произлегува согледувањето дека македонскиот народ собран околу своите црковно-училишни општини, сè повеќе ги напуштал строгите црковно-феудални рамки во решавањето на црковно-училишните ул и општествени проблеми, спроведувани дотогаш од Турција и од Цариградската патријаршија и се свртувал кон регулирање на сите општествени потреби, за кои турската власт малку била заинтересирана. Во рамките на црковно-училишните општини, при недостиг на други државно-правни, социјално-хуманитарни, здравствени, комунални и други сопствени институции, македонскиот народ создавал норми за општествено живеење, темелејќи ги истите на граѓанските, црковните и обичајните норми од своето историско минато, но и давајќи им нови современи погледи на живот. Преку овие народни институции народните маси имале најшироки демократски можности да ги изразуваат своите права и должности врз основа на поединечна и колективна одговорност. Со време самоуправни-колектив-

14. Љ. Лапе, *Протоколи...*, 6.

ната одговорност и сплотеност во борбата за свои граѓански права против грцизмот, турската власт, а подоцна и против другите пропаганди, македонскиот народ го пронаоѓал својот национален идентитет. Тоа го согледуваме преку бројните црковно-просветни и општествени дејности на црковно-училишните општини, каде што македонскиот народ од повеќе градови и села, создавал норми за нивното регулирање, кои се речиси идентични, за разлика од нормите на соседните земји. Ова секако се темели на македонското црковно и обичајно право, на македонскиот национален идентитет и сведочи на самостојниот развој на македонската национална мисла низ вековите.

Aleksandar Trajanovski

THE PLACE AND ROLE OF THE MACEDONIAN
RELIGIOUS AND EDUCATIONAL PARISHES IN THE
HISTORY OF MACEDONIAN PEOPLE
(Summary)

A study on the place and role of religious and educational parishes in the history of the Macedonian people, as typical autonomous institutions of the people in times of the Turkish political rule and the spiritual submission to the Greek Patriarchate, in the light of original documents; could point out to various activities of these parishes, and illuminate many significant moments in religious educational, cultural and national history. The Macedonian religious and educational parishes were the moving forces of the Macedonian bourgeoisie and intelligentsia in the periods of reawakening and the religious and national struggle for an emancipation from the Patriarchate in Constantinople and the Greek influences, as well as during the strain for a renewal of the autocephaly of the Ohrid Archbishopric. Towards the end of the Sixties and in the early Seventies in XIX century, the Macedonian religious and educational parishes that broke off with the Patriarchate, acted in an autonomous and independent manner, having gained all the competence of a religious organization which demonstrated its eparchial rule. The parishes were indeed the people's institutions. They were greatly needed in times when the Macedonian people did not have its own governmental and religious structures. Having been chosen by the people they were meant to become organized and to function in concordance with the religious, educational and public needs of the people. That is why they grew out to be the centers around which the entire public life of the Macedonian people revolved. As unique public and autonomous organizations, built on democratic foundations that regulated their activities on a religious and common laws; they had turned out to be true popular meeting points (an unofficial parliament as Petar Pop Arsov named them later), where the spiritual, religious, educational, cultural and public needs of the Macedonian people were fulfilled.